

TORMA ZSÓFIA GYŰJTEMÉNYE.*

A keleti végek örvendetes visszatérése alkalmával újjáéledt erdélyi magyar tudományos élet hivatalos szerve, az Erdélyi Tudományos Intézet első régészeti kiadványában fenti munka megjelentetésével igen értékes ajándékkal lepte meg az egész magyar szakkutatást. Különösen figyelemre méltó, hogy alig egy évi működés után, a második világháború idején olyan munka került kiadásra, amelynek a megjelenése közel 30 éve vajudott; háború, forradalom, oláh megszállás pedig a mai napig megakadályozta azt. Az Erdélyi Tudományos Intézetnek ez az impozáns bemutatkozása reményt táplál bennünk abban az irányban, hogy a nagy háború elmúltával, még fokozott mértékben halad az erdélyi régészeti kutatás és ezáltal egy negyedévszázad gyászos kiesése rövidesen kiküszöbölődik.

Mind a kiadótól, mind a szerzőtől igen ügyes választás volt, hogy Erdély új időszakának első régészeti munkájaként Torma Zsófia gyűjteményének ismertetésére került sor. Egyrészt egy régi tartozást egyenlített ezzel ki Roska Márton Torma Zsófia emlékével szemben, másrészt pedig hozzáférhetővé tette az igen fontos tordosi és nándorvályai anyagot. Hiszen Tordosra eddig mindenki hivatkozott, a nélkül azonban, hogy a lényegét ismerte volna. Nem is csoda ez, hiszen a csonkaországi kutatók eddig az anyagot publikációkból csak töredékesen ismerték, személyes tapasztalatból — hála Trianonnak — egyáltalában nem.

Éppen ezért igen nagy köszönetet kell mondanunk Roska Mártonnak, a gyűjtemény leltározójának, hitelesítőjének, e munka összeállítójának, és szerzőjének, hogy hosszú évtizedek fáradságos munkájával ezen igen fontos anyag megismerését lehetővé tette.

A szerző jelen munka bevezetőjében megemlékezik Torma Zsófia munkás életéről és gazdag gyűjteményének sorsáról, majd részletesen tárgyalja a négy legfontosabb lelőhelyet, Tordost, Nándorvályát, a nándori, valamint algyógyi barlangokat, továbbá ezek leletanyagát. Mivel pedig Tordoson és Nándorvályán Roska még 1910-, illetve 1911-ben hitelesítő ásatásokat folytatott, nagyon helyesen közli ezen munkák során nyert megfigyeléseit is.

Ezek szerint Tordoson Roska három réteget talált, amelyeket különböző iszap-hordalékok következtében élesen el lehet választani. E három réteg különbözősége az ásatásnál felvett vízszintes metszeteken is megállapítható. Igen helyesen jegyzi azonban meg, hogy az egyes rétegek között nagy időkülönbség nem lehetséges. Bizonyítja ezt a hitelesítő ásatásból származó kerámiai anyag is, ugyanis ez az aránylag

* Roska Márton; A Torma Zsófia-gyűjtemény az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárában. 350 oldal (38 képpel és 151 táblával). Kiadta: Gróf Teleki Pál Tudományos Intézet — Erdélyi Tudományos Intézet. Kolozsvár, 1941.

gyorsan változandó portéka lényegében mind a három rétegben azonos. A háromrétegűséget Roska a telepnek több, egymástól távol lévő helyén is meg tudta állapítani.

Nándorvályán a szerző hitelesítő ásatásai során két réteget állapított meg, amelyeket sterilis földréteg választ el egymástól.

Szerző a munkájában összeveti a hitelesítő ásatások eredményeit a Torma-gyűjtemény anyagával. Megállapítja, hogy a nándorvályai alsó réteg „vonalszalagos keramika csoportjába tartozik“. A felső rétegről pedig azt, hogy az egyenes folytatása az alsónak, köztük jelentősebb időköz nincsen. Ezt követi a tordosi alsó réteg. A szerző szavaival, csak „egy lépés választja el“ a kettőt egymástól. Ez utóbbi telep két felső rétege tulajdonképpen ugyanannak a kultúrának a tartozéka, amelyikbe az alsó is tartozik.

Erdély őskorának a tordosi telepet követő faciesébe sorolja a szerző a Torma-gyűjteménynek a nándori, valamint algyógyi barlangokból származó anyagát.

Megemlíti még Roska a Torma-gyűjtemény Tordosról származó fiatalabb, valamint a gyűjteménynek más lelőhelyekről származó anyagát is.

A munka második és nagyobbik része a gyűjtemény, valamint a hitelesítő ásatás anyagának 151 táblára terjedő közlése.

Amint már említettem, Roska a régészeti kutatásnak meghálálhatatlan szolgálatokat tett a Torma-gyűjtemény közzéadásától. Igen helyesen tette, hogy a bemutatott gyűjteménybeli anyag mellett, a következtetések levonása során elsősorban a hitelesítő ásatások anyagát tartotta szem előtt. Ezáltal elkerülhető, hogy a csak lelőhely szempontjából hiteles — lelőkörmény szempontjából nem — Torma-féle anyag esetleges megtévesztést okozzon.

Legyen szabad azonban az egész munkához és a következtetésekhez néhány szót szólanom. Elsősorban is az anyag bemutatását illetőleg sajnálom, hogy a kerámiai anyagról nem mutat be több fényképfelvételt. Mert amennyire a kőtárgyak szemléltetésére sokkal jobban megfelel a rajz, épp annyira nélkülözhetetlen a kerámia ismertetéséhez a fényképbábrázolás. A rajz ugyanis csak körvonalat és díszítést enged szemléltetni; a fényképről, ha az jó, a kidolgozás, megmunkálás, finomság és még néhány más részlet is leolvasható, amit részletes leírással sem lehet pótolni. Igen sajnálatos az is, hogy néhány ábrázolás hiányos. Tordosi leleteket ugyanis már korábban Nestor is közölt,¹ de ő ezek közül néhány töredéket épebb állapotban mutatott be mint Roska. Ilyenek a CXXIII. t. 10. és CXXIV. t. 12. alatt bemutatott példányok.² Nem tudom megérteni e hiányos ábrázolásokat, ugyanis szóbelileg arról értesültem, hogy Roska a rajzokat már évekkel ezelőtt elkészítette.

A nándorvályai alsó réteg kultúrájáról megemlíti a szerző, hogy az „a vonalszalagos keramika csoportjába tartozik“ (a német szövegben: Linearbandkeramik — 26. és 35. old.). Engedje meg a szerző, hogy megkérdezzem, ezalatt melyiket érti? A vonaldíszes (Linear-), vagy a szalagdíszes agyagművesség (Bandkeramik) csoportját. Utóbbi ugyanis egy nagy területre — jóformán egész Közép-Európára — kiterjedő összefoglaló csoport elnevezése, amely területenként más-más alcsoportra oszlik. A vonaldíszes

¹ Nestor, Jon, Der Stand der Vorgeschichtsvorschung in Rumänien. 22 Bericht der Römisch-Germanischen Kommission. 1932.

² V. ö. Nestor, i. m. 12. kép, 1., 6.

kerámia az egyik ilyen alcsoportot képezi, amelyen belül megkülönböztetünk idősebb, és fiatalabb fokozatot. Miután a nándorvályai anyag távol áll mind az idősebb, mind a fiatalabb vonaldíszes kerámiától, a szerző valószínűleg a szalagdíszes kerámiára gondol. Ebben az esetben kár, hogy nem jelölte meg közelebbről az anyag hovatarozását. Vagy legalább is megjelölhetett volna egy-két rokon lelőhelyet. Így az olvasóra bízta, hogy az állítsa párhuzamba a magyar Alföldön honos körösi kultúrával, amely a legközelebb áll a nándorvályai anyag egy részéhez — amennyire az a rajzok alapján megállapítható. De nemcsak az alsó, hanem a felső rétegre is áll ez. Lehet ugyanis, hogy az anyagon belül megállapítható különbségek vannak, kifelé azonban, a bemutatott rajzok alapján, mind a két réteg hasonlóságot árul el.

A tordosi leletanyag tárgyalására rátérve Roska igen helyesen állapítja meg azt, hogy mind a három réteg ugyanazt a kultúrát képviseli (35. old.). A nép, amely háromszor is megtelepedett ugyanazon a helyen, ugyanaz volt; a rétegek elkülönülése a Maros áradásaira, illetve ennek következtében a telep rövid ideig tartó elhagyására vezethető vissza. Mind az edénytípusok, mind pedig a díszítőelemek java azonos mindhárom rétegben, ami szintén a rövid ideig tartó lakatlanságra vall. Ebből kifolyólag az egész Torma-féle gyűjtemény értékében növekszik. Ugyanis kisebb fontossággal bír az, hogy vajjon melyik rétegből valók az egyes tárgyak, hiszen a három réteg ugyanazon kultúrába való. Igaza van Roskának abban is, hogy a tordosi település időbelileg közvetlenül követi Nándorvályát; hiszen az utóbbiban már megjelenik a leggyakoribb tordosi díszítőelem, a vonalakkal körülhatárolt pontokból, vagy vonalkákból alkotott szalag.

Roska Tordos kultúrájára megállapítja, hogy azt az irodalom „tiszai kultúrának” nevezi, a nélkül azonban, hogy rokon lelőhelyeket megnevezne (35. old.). Tény az, hogy ez ideig a Tordoson általános díszítőelemet a vonalakkal körülhatárolt pontokból, vagy vonalakkal alkotott szalagot a tiszai kultúrába sorolták. Mindamellett meg kell említenem, hogy Tordoson a publikációban bemutatott anyag csak a legritkább esetben tünteti fel a legáltalánosabb tiszai díszítőelemet, az ismétlődő meandrikus vonalakat — a Csalog-féle textilmintát.³ Ennek tekinthetjük talán néhány Roska által agyaglábasnak nevezett tárgy díszítését (Pl. XCVIII. t. 5.), valamint egy töredéket (CIX. t. 10.). Ezzel szemben a Tordoson általánosan fellelhető díszítőelem, a fentemlített vonalakkal körülhatárolt, pontokból, vagy vonalkákból alkotott szalag, megtalálható az Alföldön, különösen gazdagon Csóka és Kőkénydomb leletanyagában. Ez utóbbi díszítőelem viszont nem található meg a tiszai kultúra legtöbb lelőhelyén.

Az edényalakok terén már nagyobb a rokonság a tiszai kultúra és Tordos között. A tálak java (LXXX. t.), virágcserepalakú edények (LXXXV., LXXXVIII. t.), kettős csonkakúp alakú csuprok (LXXXVII. t. 17.), stb. igen közel állnak a tiszai kultúrához.

Feltehető tehát, hogy a tordosi leletanyag gyökere nem a tiszai kultúrában rejlik, csak az egyidejűség és a szomszédság hozott létre hasonló edényalakokat; amire már Tompa is utalt.⁵

³ Csalog József, A magyarországi újabb kőkori agyagművesség bükki és tiszai csoportja. Folia Archaeologica. III—IV. 1941. I—II. t.

⁴ Tompa Ferenc, A szalagdíszes agyagművesség kultúrája Magyarországon. Archeologia Hungarica. V—VI. Budapest, 1929. 45. old.

Figyelemre méltó az igen gyakori vörös monochrom festés, amely az edény felületét beborítja. Ennek a technikája rokon a tiszai kultúra festésével. Nem tudom vajjon erre, vagy a polichrom festésre vonatkoztatja-e Roska azon megállapítását, hogy „a festett kerámia emlékei a tiszai kultúra körébe vágnak“ (35. old.). Bár az erdélyi őskori anyagot nem ismerem jól, mégis inkább hinném, hogy azzal a csoporttal függnek össze, amelyet Schroller középerdélyi festett kerámiának nevez. Sőt Schroller, aki a tordosi anyagot autopsziából is ismerhette, magukat a tordosi festett cserepeket ebbe a csoportba sorolja.⁵ Utóbbi Marosvásárhelyen Kovács István a bodrogkeresztúri kultúrával együtt lelte.⁶

Foglalkozik még Roska azokkal a különböző kultúrhatásokkal is, amelyek kisebb-nagyobb számban Tordoson előfordulnak. Figyelemre méltó mindenek előtt az a néhány töredék XCV. t.), amelyet „az irodalom Boian A-nak nevez“ (35. old.). Ennek a révén tanulmányozhatók a kapcsolatok Erdély és a Havas-Alföld között az újabb kőkor végén.

Sokkal fontosabb azonban a magyar kutatás szempontjából a Torma-gyűjtemény néhány állítólag Tordosról származó töredéke. Amennyiben ezek tényleg tordosiak — ugyanis ismeretes, hogy Torma Zsófia gyűjteményébe különböző vidékek leletei is kerültek — ezekből az látható, hogy a bükki kultúra egészen Erdély déli részéig kisu-gárzott; hogy azonban ez Erdélyben párhuzamos-e a tiszai kultúrával (41. old.) kérdés, hiszen láttuk, hogy Tordos nem képviseli a tiszai kultúrát. Az őskori kereskedelem szempontjából fontosak Torma Zsófia gyűjtéséből Tordosról származó hegyaljai eredetű obszidián magkövek (40. old.).

Zsinórbenyomásos díszű kerámia megjelenése Erdélyben eddig is ismert volt. A bemutatott nándori és tordosi példányok is élénk tanúságai ennek. Igen valószínű Roska azon állítása, hogy ez a kolozskorpádi, igrici, valamint a nándori és algyógyi barlangok kerámiájával együtt jelenik meg Erdélyben (36. old.). Ugyancsak előbbiekkal egyidősnek tartja a lencsedíszes kerámiát (37. old.) — Schrollernál Linsenkeramik. Itt azonban ne felejtünk el két dolgot. Először is az erdélyi zsinórbenyomással díszített kerámia csak néhány töredékkal jelentkezik; nem szabad tehát mindjárt „Északról és Észak-Nyugatról beözönlő népvándorlás“-ról beszélnünk (37. old.). E mellett, bár a zsinórbenyomás technikája azonos a középeurópai zsinórdíszes kerámia technikájával, a díszítés elhelyezése más. Nem ismerjük az edények alakját sem, tehát alig tudunk még összefüggést találni az erdélyi és a középeurópai zsinórbenyomásos kerámia között.

Másodszorban vizsgáljuk a zsinórbenyomásos és lencsedíszű kerámiával egyidejű algyógyi edényeket. Ezek a ferde szájkiképzés következtében inkább dél felé utalnak, mint észak felé. Nem tudom, mennyiben származik a lencsedíszű kerámia ugyancsak északról. Hiszen a galíciai őskori anyagot alig ismerjük. Addig pedig, amíg egyes vidékek őskori kultúráját nem ismerjük elég alaposan, ne akarjunk onnan származtatni kultúrákat. Ugyancsak, amíg a bronzkor kultúráinak ethnikuma nem tisztázott, ne beszéljünk ethnikumról az újabb kőkor végén! Mivel tudjuk bizonyítani azt, hogy a lencsedíszes

⁵ Schroller, Hermann, Die Stein- und Kupferzeit Siebenbürgens. Vorgeschichtliche Forschungen. Heft 8. 23. t. 18—23.

⁶ Kovács István, A marosvásárhelyi őskori telep, skytha és népvándorláskori temető. Dolgozatok. 6. Kolozsvár, 1915. 243. old.

kerámia népe finn-ugor volt? Valamint azt, hogy a tripoljei kultúra népét ezek leigázták (37. old.)?

Ami pedig az egész erdélyi zsinórbenyomásos, lencsedíszes, valamint böködött (Furchenstich) kerámia kronológiáját illeti, arra az a határozott véleményem, hogy az nem neolithikus, hanem legalább is java bronzkori.

Tordos kronológiája miatt nem hagyhatom szó nélkül azt, hogy amennyiben a rajzot helyesen ismertem fel a CXIII. táblán 17. alatt a vonaldíszes kerámia fiatalabb csoportjába (ú. n. zselizi) tartozó töredéket találunk. Ez a darab magától beszél.

Hogy a tordosi telepet a rézkor zárta le, valószínűvé teszi nemcsak a Torma-gyűjteményben lévő néhány rézeszköz, hanem a CVIII. táblán 4. alatt bemutatott töredék, amely díszítése alapján (legalább is a rajz szerint) a bodrogkeresztúri kultúrába tartozhat.

Kénytelen vagyok felemlíteni, hogy sajnálatos ellentmondás tapasztalható a leletismertetés során. Roska egy és ugyanazon töredéket közli a 13. képen 21. sz. alatt, valamint a 23. képen 1. sz. alatt. Előbbi helyen lelőhelyeként a nándori barlang szerepel, az utóbbin Tordos; a szöveg szerint (36. old.), Torma jegyzetei alapján Tordos, tipológiai alapon azonban Nándor.

Nem tudom, mennyiben díszítő eszközök a LXXIV. táblán 1—4. alatt közölt kérődzőcsontok? Különösebb megmunkáltság egyikén sem látható. A külön is lerajzolt végük pedig csak a miatt különösebb, mert a csont fiatal állaté volt, és az epiphysis a porcréteg elmállása következtében levált.

Ha nem is tudtam mindent elfogadni, amit a szerző jelen munkában elmondott, ez nem jelenti azt, mintha nem adóznék neki elismeréssel. Attól eltekintve, hogy ezzel a munkával is újabb anyag került a nyilvánosságra, külön elismerés illeti a hatalmas és páratlan anyag rendezéséért és feldolgozásáért is. Bárcsak a hazai kutatók e példán felbuzdulva az eddig gyűjteményekben lappangó hasonló leletanyagokat szintén feldolgoznák! Mennyivel világosabban látnánk sok kérdésben!

Remélem, hogy Roska Márton számára előbb-utóbb alkalom nyílik, hogy a gazdag és eddig a csonkaországi kutató számára hozzáférhetetlen erdélyi őskori anyagot minél nagyobb mértékben ismertesse, hiszen ő annak legjobb ismerője. Ennek a támogatásával az Erdélyi Tudományos Intézet folytathatná azt a nagyszerű munkát, amit jelen mű kiadásával megkezdett.

PATAY PÁL.

DIE PUBLIKATION DER PRÄHISTORISCHEN SAMMLUNG VON S. TORMA.*

Das bei der erfreulichen Rückkehr der östlichen Landesteile wiedererwachte Organ des siebenbürgisch-ungarischen wissenschaftlichen Lebens, das Siebenbürgische Wissenschaftliche Institut überraschte die ganze ungarische Fachforschung mit einem wertvollen Geschenk, als es in der ersten archaeologischen Veröffentlichung das vorerwähnte Werk herausgab. Es ist besonders beachtenswert, dass nach kaum einjähriger Tätigkeit, zur

* *Márton von Roska*: Die Sammlung Zsófia von Torma in der Numismatisch-Archaeologischen Abteilung des Siebenbürgischen Nationalmuseums. (Mit 38 Abbildungen und 151 Tafeln.) Herausgegeben vom Gróf Teleki Pál Wissenschaftliches Institut — Siebenbürgisches Wissenschaftliches Institut. Kolozsvár, 1941.

Zeit des zweiten Weltkrieges ein Werk herausgegeben wurde, dessen Erscheinung schon seit 30 Jahren sich hinzog, und durch Krieg, Revolution und rumänische Okkupation verhindert war. Dadurch, dass sich das Wissenschaftliche Institut von Siebenbürgen so imposant eingeführt hat, wird in uns die Hoffnung erweckt, dass nach Ende des grossen Krieges die siebenbürgische archaeologische Forschung in noch gesteigertem Masse fortschreiten und die traurige Lücke eines Vierteljahrhunderts bald verschwinden wird.

Es war eine geschickte Wahl seitens des Verlegers und des Verfassers, als erstes archaeologisches Werk der neuen Periode von Siebenbürgen die Sammlung Zsófia von Torma bekanntzumachen. Dadurch erfüllt er eine alte Pflicht gegenüber dem Andenken von Zsófia v. Torma, andererseits wurde so das wichtige Material von Tordos und Nándorválya zugänglich. Bis jetzt berief sich jeder auf Tordos, ohne aber das Wesentliche gekannt zu haben. Kein Wunder, denn die Forscher aus dem Rumpflande kannten das Material nur aus den Publikationen, aber nicht aus persönlicher Erfahrung.

So gebührt grosser Dank Márton von Roska, der die Sammlung inventarisierte und dieses Werk zusammenstellte und verfasste, und durch die unermüdliche Arbeit vieler Jahrzehnte das wichtige Material zugänglich machte.

In der Einführung des Werkes gedenkt der Verfasser des arbeitsamen Lebens von Zsófia von Torma und des Schicksals ihrer reichen Sammlung, dann behandelt er ausführlich die 4 wichtigsten Fundorte, Tordos, Nándorválya und die Nándorer und Algyógyer Höhlen, sowohl wie deren Fundmaterial. Da Roska noch in 1910 und in 1911 Kontrollgrabungen führte, teilt er sehr richtig auch seine diesbezüglichen Beobachtungen mit.

Roska fand in Tordos drei Schichten, die infolge der verschiedenen Schlamm-schichten scharf zu scheiden sind. Auch bei den horizontalen Profilen der Ausgrabungen sind die Verschiedenheiten der drei Schichten feststellbar. Er bemerkt sehr richtig, dass zwischen den einzelnen Schichten kein grosser Zeitunterschied möglich war. Auch das keramische Material der Kontrollgrabungen unterstützt diese Bemerkung, denn die verhältnismässig schnell veränderliche Ware ist im Grunde genommen in allen drei Schichten identisch. Auch an anderen, voneinander entfernten Stellen der Siedlung konnte Roska die drei Schichten feststellen.

In Nándorválya fand der Verfasser bei den Kontrollgrabungen 2 Schichten, durch eine sterile Erdschichte voneinander getrennt.

Er vergleicht die Ergebnisse seiner Ausgrabungen mit dem Material der Torma-Sammlung. Er stellt fest, dass die untere Schichte von Nándorválya „in die Gruppe der Linearbandkeramik“ gehört. Die obere Schichte ist die direkte Fortsetzung der unteren und zwischen den beiden ist kein bedeutender Zeitraum. Danach folgt die Tordoser untere Schichte. Wie der Verfasser schreibt: „sind die Funde nur durch einen Schritt von der oberen Schichte von Nándorválya getrennt.“ Die zwei oberen Schichten dieser Siedlung gehören eigentlich derselben Kultur an, wie die untere.

Das aus dem Nándorer und Algyóer Höhlen stammende Material rechnet der Verfasser zur Fazies, die in der siebenbürgischen Urgeschichte der Tordoser Siedlung folgte.

Er erwähnt auch das jüngere Tordoser Material der Torma-Sammlung und auch das von anderen Fundorten stammende Material.

Der zweite und grössere Teil des Werkes ist die 151 Tafeln umfassende Beschreibung der Sammlung und des Materials der Kontrollgrabungen.

Wie schon erwähnt, leistete Roska der archäologischen Forschung einen unermesslichen Dienst dadurch, dass er die Torma-Sammlung veröffentlicht hat. Es war auch sehr richtig, dass er bei den Schlussfolgerungen neben dem Material der Sammlung immer in erster Reihe das Material der Kontrollgrabungen vor Auge hielt. So ist es vermeidlich, dass das Torma-Material, das nur bezüglich des Fundortes, nicht aber der Fundumstände authentisch ist, eventuell zu Irrtümern führe.

Es sei mir aber erlaubt, einige Bemerkungen über das Werk und die Folgerungen zu machen. An erster Stelle ist es bedauerlich, dass nicht mehrere Lichtbildaufnahmen vom keramischen Material vorhanden sind. Ebenso wie Zeichnungen¹ sehr geeignet sind, Steingegenstände darzustellen, sind Lichtbilder bei der Mitteilung vom keramischen Material unentbehrlich. Die Zeichnung bietet uns nur Umriss und Verzierung, aber von einem guten Lichtbild sind Ausführung, Bearbeitung, Feinheit und andere Einzelheiten ablesbar, was selbst durch eine ausführliche Beschreibung nicht zu ersetzen ist. Auch sind manche Darstellungen unvollständig. Nestor teilte schon früher Tordoser Funde mit und manche Bruchstücke sind da in vollständigerem Zustande abgebildet, als die von Roska (Taf. CXXII, 10 und CXXIV, 12). Das ist schwer verständlich, da, wie ich aus mündlicher Mitteilung erfuhr, Roska die Zeichnungen schon vor Jahren verfertigt hat.

Über die Kultur der unteren Schichte von Nándorválya bemerkt der Verfasser, dass sie „in die Gruppe der Linearbandkeramik“ gehört (S. 25 und 35). Ich darf vielleicht die Frage stellen, welche er darunter versteht, die der Linear, oder der Bandkeramik. Die letztere ist nämlich die zusammenfassende Benennung einer Gruppe, die sich auf ein grosses Gebiet — fast ganz Mitteleuropa — erstreckt hat und je nach den Gebieten in verschiedene Untergruppen geteilt wird. Die Linearkeramik bildet eine solche Untergruppe, innerhalb welcher noch eine ältere und jüngere Periode zu unterscheiden ist. Da das Material von Nándorválya der älteren und jüngeren Linearkeramik gleichsam fernsteht, dachte der Verfasser wahrscheinlich an die Bandkeramik. In diesem Falle ist es bedauerlich, dass er die Zugehörigkeit des Materials nicht näher bestimmt, oder aber ein paar verwandte Fundorte erwähnt hat. Er überlässt es dem Leser, zu der, auf der ungarischen Tiefebene heimischen Köröser Kultur eine Parallele zu ziehen, die — soweit es auf Grund der Zeichnungen feststellbar ist — einem Teil des Materials von Nándorválya am nächsten steht. Dasselbe kann auch über die obere Schichte gesagt werden. Vielleicht sind innerhalb des Materials Unterschiede feststellbar, aber an den Abbildungen verraten die beiden Schichten eine grosse Ähnlichkeit.

Bei der Behandlung des Tordoser Fundmaterials bemerkt Roska sehr richtig, dass alle drei Schichten dieselbe Kultur vertreten (S. 35). Das Volk, das sich da dreimal angesiedelt hat, war immer dasselbe, die Absonderung der Schichten kann man aus den Überschwemmungen des Flusses Maros ableiten, infolge deren die Siedlung auf eine kurze Zeit verlassen werden musste. Die Gefässtypen und die meisten Zierelemente sind in den drei Schichten identisch, so dass wir hier nur mit kurzen unbewohnten Perioden rechnen

¹ Nestor, Jon. Der Stand der Vorgeschichtsvorschung in Rumänien, 22 Bericht der Römisch-Germanischen Kommission. 1932.

können. So wird die ganze Torma-Sammlung noch wertvoller, es wird nämlich weniger wichtig, aus welcher Schichte die einzelnen Gegenstände stammen, da alle drei Schichten zu derselben Kultur gehören. Roska bemerkt mit Recht, dass die Tordoser Siedlung zeitlich unmittelbar Nándorválya folgte, denn in der letzteren erscheint schon das häufigste Tordoser Zierelement, die Bandverzierung, aus mit Linien begrenzten Punkten und Schichten bestehend.

Roska bemerkt, dass die Literatur die Tordoser Kultur „Theiss-Kultur“ nennt, er erwähnt aber nicht verwandte Fundorte (S. 35). Tatsächlich hat man das in Tordos allgemeine Zierelement, die Bandverzierung, die aus mit Linien umgrenzten Punkten und Linien besteht, zur Theisskultur gerechnet. Doch erscheint in Tordos in dem mitgeteilten Material nur ganz selten das allgemeinste Zierelement der Theisskultur, die sich wiederholenden mäanderischen Linien, das von J. Csalog Textilmuster genannt wurde.² Die Verzierung einiger Gegenstände, die Roska Pfannen nennt (z. B. Taf. XCVIII. 5) und ein Bruchstück (Taf. CIX. 10) gehört vielleicht hiezu. Doch das in Tordos allgemein vorfindbare Zierelement, die vorerwähnte Bandverzierung aus Strichen und mit Linien umgränzten Punkten bestehend, ist im Fundmaterial der Tiefebene, besonders reichlich aber in Csóka und Kókénydomb vetreten. An den meisten Fundorten der Theisskultur aber ist es nicht vorfindbar.

In den Gefässformen ist die Verwandtschaft zwischen der Theisskultur und Tordos schon grösser. Die meisten Schüsseln (Taf. LXXX.) blumentopfförmigen Gefässe (Taf. LXXXV, LXXXVIII) und doppelkonische Töpfchen (Taf. LXXXVII. 17) stehen der Theisskultur sehr nahe.

Man kann also behaupten, dass die Wurzeln des Tordoser Fundmaterials nicht in der Theisskultur zu suchen sind und nur die Gleichzeitigkeit und die Nachbarschaft ähnlich Gefässformen schuf, worauf auch Tompa hingewiesen hat.³

Bemerkenswert ist die häufige rote monochrome Bemalung, die die ganze Oberfläche des Gefässes bedeckt. Ihre Technik ist dieselbe wie die der Bemalung in der Theisskultur. Ich weiss nicht, ob Roska an die monochrome oder polichrome Bemalung denkt, wenn er bemerkt: „die bemalte Keramik ist in die Theiss-Kultur einzureihen“ (S. 35). Obwohl ich mit dem siebenbürgischen urgeschichtlichen Material nicht bekannt bin, denke ich doch, dass sie äher zu der Gruppe gehört, die Schroller mittelsiebenbürgischen bemalte Keramik nennt. Schroller, der das Tordoser Material von Autopsie kennen zu lernen Gelegenheit hatte, rechnet selbst die Tordoser bemalte Keramik zu dieser Gruppe.⁴ Die letztere fand István Kovács in Marosvásárhely zusammen mit der Bodrogereszturer Kultur.⁵

Roska untersucht auch die verschiedenen Kultureinflüsse, die in Tordos vorkommen. Bemerkenswert sind vor allem die Bruchstücke (Taf. XCV.) die die Literatur unter dem

² József Csalog, Die Chronologie der Bükker- und der Theisskultur, *Folia Archaeologica* III—IV. 1941. Taf. I—II.

³ Ferenc v. Tompa, Die Bandkeramik in Ungarn. *Archaeologia Hungarica* V—VI. 1929. S. 45.

⁴ Schroller, Hermann, Die Stein- und Kupferzeit Siebenbürgens, *Vorgeschichtliche Forschungen*, Heft 8. 23., 18—23.

⁵ Kovács István, A marosvásárhelyi őskori telep, skytha és népvándorláskori temető. *Dolgozatok*. 6. Kolozsvár, 1915. S. 243.

Namen „Boian A“ kennt (S. 35). Dadurch werden die Zusammenhänge zwischen Siebenbürgen und der Wallachei am Ende der neueren Steinzeit dem Studium zugänglich.

Für die ungarische Forschung sind einige, angeblich aus Tordos stammende Bruchstücke der Torma-Sammlung viel wichtiger. Wenn sie wirklich aus Tordos sind — es ist bekannt, dass auch Funde anderer Gegenden in die Torma-Sammlung geraten sind —, dann zeigen sie eine Ausstrahlung der Bükker Kultur in den südlichen Teil Siebenbürgens, ob sie aber in Siebenbürgen mit der Theisskultur parallel ist (S. 41), ist fraglich, denn wir haben gesehen, dass Tordos nicht die Theisskultur vertritt. Vom Gesichtspunkte des vorgeschichtlichen Handels sind die, aus Zsófia von Torma-Sammlung stammenden Tordoser Obsidiannuclei aus der Tokajer Gegend wichtiger (S. 40).

Die Erscheinung der Schnurkeramik in Siebenbürgen war auch bisher bekannt, die dargestellten Nándorer und Tordoser Exemplare zeugen auch davon. Roskas Behauptung, dass sie nämlich in Siebenbürgen zusammen mit der Keramik von Kolozskörpád, der Igricer, Nándorer und Algyógyer Höhlen erscheint, ist sehr wahrscheinlich. Man hält sie mit der Keramik mit Linsenornament (S. 37) — bei Schroller Linsenkeramik — für gleichzeitig. Doch sind da zwei Sachen zu vermerken. Erstens erscheint die siebenbürgische Schnurkeramik nur az einigen Bruchstücken, wir dürfen also nicht gleich über eine „von Norden, Nordwesten und Westen hereinströmende Völkerwanderung“ (S. 36) reden. Und obwohl die Technik der Schnurkeramik mit der der mitteleuropäischen identisch ist, ist die Verzierung anderswie angebracht. Auch kennen wir die Formen der Gefässe nicht, so dass wir noch kaum Zusammenhänge zwischen der siebenbürgischen und mitteleuropäischen Schnurkeramik finden können.

Zweitens müssen wir die mit der Schnurkeramik und Linsenkeramik aus der gleichen Epoche stammenden Algyógyer Gefässe untersuchen. Infolge der schrägen Mundausbildung weisen sie eher auf den Süden, als auf den Norden hin. Ich weiss nicht, inwiefern die Linsenkeramik ebenfalls aus dem Norden stammt, da wir das vorgeschichtliche Material von Galizien kaum kennen. Und solange wir die vorgeschichtliche Kultur der einzelnen Gegenden nicht genau kennen, sollen wir die Kulturen nicht von dort ableiten. Ebenso sollen wir, solange das Ethnikum der bronzezeitlichen Kulturen nicht klargestellt ist, am Ende der jüngeren Steinzeit nicht über Ethnikum reden! Wie können wir beweisen, dass das Volk der Linsenkeramik Finno-Ugrier waren? Und dass sie das Volk der Tripolje-Kultur unterjocht haben? (S. 37.)

Was die Chronologie der siebenbürgischen Schnur-, Linsen- und Furchenstichkeramik betrifft, ist es meine feste Ansicht, dass sie nicht neolithisch, sondern, wenigstens zum grossen Teil, bronzezeitlich sind.

Die Tordoser Chronologie betreffend bemerkte ich noch, dass, insofern ich die Zeichnung richtig erkannt habe, unter Taf. CXIII. 17, ein, zur jüngeren (sog. Zselizer) Gruppe der Linearkeramik gehörendes Bruchstück zu finden ist. Dieses Stück spricht für sich selbst.

Dass die Kupferzeit die Tordoser Siedlung abgeschlossen hat, machen nicht nur die in der Torma-Sammlung befindlichen Kupfergeräte wahrscheinlich, sondern auch Bruchstück Taf. CVIII. 4. dessen Verzierung (wenigstens nach der Zeichnung) zur Bodrogereszturer Kultur gehören kann.

Ich muss auch noch erwähnen, dass in der Fundbeschreibung einige bedauerliche Widersprüche vorkommen. Roska teilt ein und dasselbe Bruchstück unter Abb. 13, No. 21 und Abb. 23, No. 1 mit. An der ersten Stelle ist als Fundort die Nándorer Höhle vermerkt, an der zweiten Tordos, im Texte (S. 36) lesen wir, dass sie nach den Notizen von Zs. von Torma in der Tordoser Ansiedlung zum Vorschein kamen, typologisch aber zu Nándor gehören.

Ich weiss nicht, inwiefern die Wiederkäuerknochen auf Taf. LXXIV, 1—4 abgebildet Verzierungswerkzeuge sind. Auf keinem Stück ist eine besondere Bearbeitung sichtbar. Die auch separat abgebildeten Knochenenden sind nur deswegen merkwürdig, weil sie die Knochen eines jungen Tieres waren und ihre Epiphysis infolge der Zerbröckelung der Knorpelschichte sich abgelöst hat.

Wenn ich auch nicht alles, was der Verfasser in seinem Werk festgestellt hat, annehmen konnte, so soll das doch nicht heissen, dass ich ihm meine Anerkennung versage. Abgesehen von der Tatsache, dass mit dieser Arbeit ein neues Material zugänglich wurde, gebührt dem Verfasser Dank für Ordnen und Aufarbeiten des riesigen und allein dastehenden Materials. Die anderen Forschern mögen von seinem Beispiel angefeuert die in den Sammlungen verborgenen, ähnlichen Fundmaterialien auch aufarbeiten! In vielen Fragen würden wir dann klarer sehen.

Hoffentlich wird Marton v. Roska bald Gelegenheit haben, das reiche und den Forschern des Rumpflandes bisher unzugängliche vorgeschichtliche Material von Siebenbürgen in grösstmöglicher Masse bekanntmachen, denn er ist ja dessen bester Kenner. Mit der Unterstützung dieser Arbeit könnte das Wissenschaftliche Institut von Siebenbürgen das grossartige Werk, das er mit der Veröffentlichung dieses Buches begonnen hat, fortsetzen.

PÁL von PATAY